

nederlanders die na 1585 emigreerden, naar Duitsland of het Middellandse-zeegebied (inclusief Spanje!) gingen en de armeren rechtstreeks naar Holland of Zeeland (45), lijkt mij bij voorbeeld niet vol te houden. Ik zet ook een vraagteken bij de mededeling op pagina 58 dat 'de protectie' (via de Nederlandsche Handel Maatschappij) er oorzaak van was dat 'in plaats van moderne ijzeren zeilschepen en stoomschepen, uitsluitend middelgrote houten zeilschepen' werden gebouwd in Nederland. Op pagina 56 figureert de bekende minister uit de Franse tijd Gogel vermoed als 'Gogol'.

Jur Kingma, die zijn huisartsenpraktijk combineert met belangrijk werk op het terrein van de zorg voor technische monumenten, geeft een uitstekend onderbouwd overzicht van vier eeuwen ontwikkeling van de industriewindmolen in de Zaanstreek. Merkwaardig is overigens dat hij met de geschiedenis overhoop komt te liggen, wanneer hij op pagina 87 de graven van Egmond aanduidt als 'heren van het voormalige domein (van de abdij van Egmond)'. De historica Vibeke Kingma, dochter van de zojuist genoemde auteur, belicht de betekenis van de uitvindingen van Cornelis Comeliszoon van Uitgeest voor de Nederlandse nijverheid. Haar conclusie is dat de uitvinding van het mechanisch houtzagen een belangrijk knelpunt in de economische ontwikkeling wegnam, omdat men anders maar heel bezwaarlijk aan de enorme vraag naar hout aan het einde van de zestiende eeuw — en later, ben ik geneigd toe te voegen — had kunnen voldoen.

Nanning Porsius en Eric de Munck, beiden medewerkers van het Centrum Hout te Almere (eerstgenoemde was ook lange tijd medewerker aan het 'Batavia'-project), handelen in een sterk historisch gericht artikel 'Over hout, de herkomst, de kwaliteitseisen en de bewerking daarvan.' (137-152) De nadruk ligt hierbij weer op ontwikkelingen in de Zaanstreek. Dit geldt zeker niet voor het volgende artikel, wederom van de hand van Bonke. Hier worden namelijk de houtzaagmolens van de VOC besproken. Interessant vond ik vooral de bijzonderheden betreffende de houtkap en de zagerijen op Java's noordkust.

Ab Hoving, begenadigd modelbouwer, en Gerbrand de Vries, praktisch molendeskundige, zijn bij uitstek gekwalificeerd om hun licht te laten schijnen over de bouw van replica's en wat deze ons leert over traditionele bouwmethoden. Zij richten hun aandacht sterk op de bouw van het 'Utrechtse Statenjacht' en enkele replica's van zaagmolens in de Zaanstreek. Wladimir Dobber, voorzitter van de Stichting industrieel erfgoedpark 'De Hoop' in Uitgeest, behandelt de geschiedenis van het desbetreffende project, dat begon met plannen tot her- of nieuwbouw van een paltrok-houtzaagmolen maar inmiddels aanmerkelijk ambitieuzer is geworden.

Resumerende meen ik te mogen schrijven dat dit boek een waardevolle bijdrage is tot de geschiedschrijving van economie en techniek in de Nederlandse Republiek. Lof verdient ook de keuze van de illustraties, waaronder veel onbekend materiaal. Het op pagina 63 afgebeelde schilderij van Hiëronymus met leeuw en schenkers en een windmolentje op de achtergrond is overigens vrijwel zeker niet de 'linkervleugel' maar het middenpaneel van een altaarstuk.

Ph. M. Bosscher

T. Marseille, *Varen op de grote rivieren rond 1580. De tolboeken van 1565, 1582 en 1603 over kooplieden, schippers, goederen en schepen. Culemborgse akten over scheepsbouw. Een verkennende documentatie* (Leeuwarden: T. Marseille, Kwartelstraat 46, 8916 BP Leeuwarden, 2002, 208 blz., €10,-, ISBN 90 901486 4 7).

In het Woord Vooraf op pagina 19 meldt de auteur dat 'in deze publicatie wordt getracht aan de

hand van tolboeken de activiteiten van schippers en kooplieden op Rijn, Waal en IJssel te belichten. Daarbij wordt gelet op het aandeel van de verschillende plaatsen in de handel en het vervoer, de gebruikte scheepstypen en de verscheepte goederen. De opzet is beperkt tot de tollens te Nijmegen, Arnhem en IJsseloord, waarvan alleen de tolboeken over de jaren 1565 en 1603 worden bewerkt. De weergave van de zo verkregen informatie vormt de hoofdmoot van deze publicatie.' Verder meldt hij aldaar dat 'In twee aparte gedeelten ... het belangrijke tolboek van Tiel uit 1582 en de scheepsbouw van Culemborg besproken' worden.

Over het beoogde publiek zegt hij: 'Op veel punten wordt vrij uitvoerig ingegaan, niet alleen ter illustratie ..., maar juist gelet op de behoefte aan details bij de gebruiker. Bijvoorbeeld de locale historicus, de geïnteresseerde in bepaalde goederen, de genealoog, de belangstellende in het tolgebeuren en meer in het algemeen, ieder die het her en der van alle bedrijvigheid in vroeger eeuwen ter harte gaat.' (19) De auteur laat tevens weten dat dit boek een vervolg is op het eerder van zijn hand, en eveneens in eigen beheer verschenen *Wat tolboeken vertolken* (Leeuwarden, 1993).

Dit boek is geen bronnenuitgave maar blijkens de ondertitel 'een verkennende documentatie'. Het heeft dan ook meer weg van een parafraze van bronnen dan van een interpreterend verhaal. De auteur is bovendien voorzichtig met meningen en conclusies 'want alleen bij bewerking van een gesloten reeks van jaren worden trends en verbanden echt zichtbaar.' (19)

Gezien de breedheid van het publiek dat hij voor ogen had, lijkt Marseille op twee gedachten te hebben gehinkt. Eigenlijk is het boek bedoeld voor mensen die weten wat ze zoeken. Toch wil de auteur met name in 'Verkend en bekeken' (23-44), het inleidende onderdeel van deel 1, vele zaken uitleggen. Maar de hierin opgevoerde informatie over zaken als het tolsysteem, de tolboeken en de historische situatie is te weinig systematisch van opzet om goed toegankelijk te zijn. Wel heel interessant voor de onderzoeker zijn de vele, bijna en passant genoteerde, aantekeningen van de schrijver over specifieke problemen die hij bij het gebruik van deze bronnen tegenkwam; bijvoorbeeld de verwarring rond eenheden als 'voeder' of 'tolvoeder', de vraag of en wanneer een schip genoemd wordt in de tolboeken, en spellingsproblemen. De auteur had de lezer echter meer bij de hand kunnen nemen en de informatie beter gestructureerd kunnen aanbieden. Onderdeel van deze problematiek vormen de gebruikte paragraafkopjes, die lang niet altijd duidelijkheid geven over de inhoud van de paragraaf.

In het onderdeel 'Handelssteden en schippersplaatsen' (45-82) vindt de lezer een alfabetische opsomming van Amsterdam tot Zwolle en de Duitse plaats Wezel. De auteur noemt per plaats het inwonertal en beschrijft de aantallen schippers, kooplieden, scheepspassages en de verscheepte goederen. Soms maakt hij ter referentie hierbij gebruik van tolboeken uit andere dan de in de titel genoemde jaren.

In het onderdeel 'Vervoerd en vertold' (83-126) volgt een alfabetische opsomming van de soorten artikelen uit de tolboeken; van aardewerk en appelen tot zeep en zout. Onder het laatste kopje 'En dan nog ...' (123) vinden we een restant van incidenteel genoemde goederen zoals bier en pek. De auteur deelt hier even zijn verbazing met ons over de eenmalig genoemde '25 ton duivenmest (te Nijmegen in afvaart).' (125)

Het laatste onderdeel van deel 1, 'Schepen van de rivier' (127-148), beschrijft welke scheepstypen opduiken in de tolboeken. De boeken blijken hier geen eenduidige informatie over te verschaffen. Soms voer een schipper met een ander scheepstype heen dan terug. Charterde hij een schip? Waren scheepstypen soms slecht herkenbaar? Waren er lokaal verschillende terminologieën?

Deel 2 behandelt het tolboek van Tiel uit 1582, omdat het 'zoveel informatie over het verkeer van Antwerpen met Duitsland en over de aanvoer van vis uit het West Nederland [geeft] ...'

(151) Deel 3 geeft aan de hand van verkoopakten uit het archief van de heren en graven van Culemborg, een levendig beeld van de praktijken rondom bouw en verkoop van de schepen. Scheepsbouwers worden gevolgd in hun productie, en scheepstypen en -prijzen worden geïnventariseerd. In de bijlagen tot slot vindt men totaalsommen van de scheepspassages en de tolgelden en een register van persoonsnamen.

Waarin dit boek zich geen wetenschappelijke uitgave toont, is de afwezigheid van een bibliografie, de bijna volledige afwezigheid van annotaties en het ontbreken van de exacte vindplaatsen van de gebruikte bronnen. Maar gezien de onmiskenbare geestdrift van de auteur die uit het boek en de achterliggende noeste arbeid blijkt, zal hij zeker bereid zijn een geïnteresseerde verder op weg te helpen.

Joke Batink

W. Otterspeer, *Groepsportret met dame, I, Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672* (Amsterdam: Bert Bakker, 2000, 499 blz., ISBN 90 351 2240 2).

Reizigers die in de zeventiende eeuw Leiden aandeden waren doorgaans niet enthousiast over wat ze zagen. Het weer was altijd somber, de grachten stonken vreselijk en de inwoners waren lomp en bekrompen. Maar diezelfde stad herbergde sinds het eind van de zestiende eeuw wel een universiteit die er wezen mocht. Er waren vermaarde geleerden, zoals Scaliger, Heinsius en Salmasius, er was een fraaie hortus en een even bezienswaardig anatomisch theater, en de universiteit trok internationaal toonaangevende drukkers aan. Al vanaf het begin was er dus die incongruentie tussen stad en universiteit die 'Leiden' tot in onze eigen tijd kenmerkt. De stad past evident niet bij de universiteit. Maar ligt dat nu aan de stad of aan de universiteit? En welke invloed heeft die 'mismatch' gehad op het academisch leven? Tot nu toe was daar moeilijk een antwoord op te geven, omdat de geschiedschrijving van de Leidse universiteit nogal onevenwichtig was: veel over de zeventiende eeuw en weinig over recentere perioden, en doorgaans erg gedateerd. Het grote project van Willem Otterspeer, die in vier delen de hele geschiedenis van de Leidse universiteit zal beschrijven, brengt daar nu verandering in en zal ons — als alle delen zijn verschenen — de mogelijkheid bieden antwoorden te formuleren op vragen die ons altijd al bezighielden.

In het eerste deel, 'Het bolwerk van de vrijheid', behandelt Otterspeer op magistrale wijze de geschiedenis van zijn universiteit tot 1672, van de oprichting tot de grote zuivering na het aan de macht komen van Willem III. Zoals gezegd is deze periode eerder ook al intensief bestudeerd en het nieuwe dat Otterspeer biedt ligt daarom niet zozeer in de inhoud — het is allemaal bekende kost — maar in de vorm waarin hij het presenteert. Naar eigen zeggen is het een poging tot integrale geschiedenis, een synthese van oude en nieuwe universiteitsgeschiedenis, verhaal en analyse tegelijk. In dat streven is hij goeddeels geslaagd, en wel door een handige schikking van de verhalende en analyserende hoofdstukken (of beter: chronologische en thematische beschrijvingen, want echte betogen komen in dit boek niet veel voor). Om en om komen ze langs: de beschrijving van een bepaalde periode en de uitdieping van een bepaald thema: bestuur en organisatie, de privileges, de verzamelingen, het curriculum, het studentenleven, de professorenstand enzovoorts. Zo is een afwisselend boek tot stand gekomen, alomvattend en toch overzichtelijk. Door de eis van volledigheid ontkomt zelfs een auteur als Otterspeer soms niet aan wat taai passages — als hij de altijd weer enerverende tijd van de remonstrantse twisten behandelt moet hij toch ook nog een droge paragraaf 'Overige benoemingen'